יפעת מידע תקשורתי
הירקון 3 בני ברק, מגדלי LYFE בניין B טל. 03-5635050 פקס. 03-5617166

95601529-7	13/10/2025	הארץ - תרבות וספרות	עמוד 2	1	34.49x51.05
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

דעו תורת ישראל, הוקירו את הרוח היוצרת של האדם, אהבו את החירות :

דעו תורת ישראל, הוקירו את הרוח היוצרת של האדם, אהבו את החירות

הנשיא השלישי זלמן שזר ראה את עצמו היסטוריון לאומי נושא שליחות. הוא לא נרתע מהניגוד בין אג'נדה פוליטית למחקר ביקורתי. לדבריו, "היסטוריון עברי איננו אקדמאי שלֵו, הבורח לו משאון דורו למי מנוחות של ימים עברו... את דבר הכרת האומה בשלמותה יצרה ההיסטוריוגרפיה היהודית מחדש. ההיסטוריונים היהודים של המאה היו נושאי להט החיפושים בין מחדשי חיים: סערת הדור שלחה אותם למרחקי הזמן לפענח נסתרות גורל עמם, ולאור חיפושיהם ותגליותיהם ערכו לוחמי הדור את קרבותיהם. ברית מלח כרותה בין תנועת התקופה ובין שליחות ההיסטוריוגרפים". ביוגרפיה חדשה

ישראל ברטל

בשני עולמות, זלמן שזר: ביוגרפיה, מאת צבי יקותיאל, הוצאת מאגנס, 2025, 303 עמודים

שמונים וארבע שנות חייו של זלמן שזר (1889–1974) נשזרו בדרמות הגדולות שמתוכן נולדה מדינת ישראל, החל בפרעות דמים, הגירות המונים והתעוררות תנועות התחדשות בשלהי המאה ה-19 וכלה באסון השואה ובתקומת מדינת היהודים באמצע המאה העשרים. הביוגרפיה החדשה, "בשני עולמות" מאת צבי יקותיאל, מגולגלת סיפור חיים טעון מתחים וגדוש מאבקים של פעיל פוליטי, היסטוריון, משורר, סופר, עיתונאי ועורך, שהתמכר למיזם בינוי התרבות העברית החדשה.

מי היה שזר? חסיד חב"ד מוסווה כחילוני או סוציאליסט חילוני שנהפך לחסיד? חוקר ביקורתי של תנועות משיחיות שהכזיבו או שופר למסריה של מפלגת שלטון? פייטן רגשני שחלק את אהבותיו עם רחל המשוררת, רועת האווזים היפה שנשבה בקסמה, או עסקן פוליטי בלתי־נלאה שניהל רומן רב־ימים עם שותפתו לדרך הפוליטית גולדה מאיר וחי שנים ארוכות לצדה של רחל כצנלסון־שזר? מנחם ברינקר כתב פעם, בביקורת על ביוגרפיה אחרת, כי "לצורך כתיבת ביוגרפיה מוצלחת על סופר והוגה נדרש צירוף מיוחד במינו של קירבה ואמפתיה מצד אחד ומחקר ביקורתי מצד אחר". יקותיאל התברך בצירוף המיוחד הזה. שנים רבות הוא ניהל מרכז מחקר וחינוך להיסטוריה יהודית ברוח מורשת שזר והיה מעורה בחוג ההיסטוריונים הירושלמים שראו בשזר שותף לדרכם, ואילו כהיסטוריון מיומן בהכשרתו האקדמית הוא נרתע מכתיבת "ספרות שבחים" מגויסת. כך השכיל להעלות מתעודות הארכיונים ומכרכי העיתונים הישנים "את זלמן שזר על מעלותיו ועל חסרונותיו" (עמ' 3).

34 פרקים בסיפור. הפרק הראשון מתרחש בעיירות פרובינציאליות במזרח־אירופה והאחרון במשכן נשיאי ישראל בירושלים. כשלימדתי לפני שנים אחדות קורס על תולדות מדינת ישראל במינסק תהו באוזני היסטוריונים עמיתים מהאוניברסיטה הממלכתית הבלרוסית מה ההסבר ההיסטורי לכך ששורשי משפחותיהם של חלק ניכר ממנהיגי מדינת ישראל נעוצים בבלרוס, ובכלל זה ראש הממשלה הנוכחי, נצר למשפחת מיליקובסקי. סיפור חייו של שזר, שנשזר בסיפורה של רחל כצנלסון־שזר, מספק חומרים לתשובות לשאלתם.

יהודי מזרח־אירופה היו משך מאות שנים קבוצה אתנית־דתית מרובת אוכלוסים, קהילה מובדלת ומובחנת מהסביבה הרב־לאומית המגוונת שבתוכה חיו. היו בהם סימנים מובהקים של לאום טרום־מודרני. בפרובינציות המערביות של האימפריה הרוסית, ובמיוחד במחוזות רוסיה הלבנה, נחשפו מיליוני יהודים בעת החדשה לתהליכי אקולטורציה מסביים אך זהותם הייחודית נשתמרה. המפגש בין קהילה גדולה בעלת תרבות ייחודית לתרבות האימפריה הוליד בסופו של דבר מגוון של זהויות יהודיות מודרניות. בתוך מקבץ הזהויות המתהוות הללו התחולל בראשית המאה ה-20 פרץ חסר־תקדים של פוליטיזציה תנועתית־מפלגתית רב־קולית. הזורמים החדשים, אף שהתגוששו ביניהם בלהט, טיפחו במידה זו או אחרת תודעת ייחוד, עודדו דבקות בשונות והטיפו, במפורש או במרומז, להתבדלות.

מתוך הפסיפס הפוליטי־תרבותי הדינמי של "תחום המושב" צמח גיבור "בשני עולמות". זלמן שזר נולד ב-1889 למשפחת חסידי חב"ד במיר שבפלך מינסק ברוסיה הלבנה (אז בתחומי האימפריה הרוסית). כמו רבים מהפוליטיקאים ואנשי הרוח יוצאי "תחום המושב" הרוסי הוא גדל בבית שומר מצוות, התחנך ברוח המסורת ונחשף בנעוריו לבשורת הלאומיות היהודית החדשה ולהשפעת התנועות המהפכניות. את אביו זכר שזר לימים כ"חב"די למדן ושומר אמונים, אבל קנאי לא היה, וגם דבק בו מריח הזמן ונתפס לציונות. הוא רצה מאוד שילדיו יידעו עברית יפה" (עמ' 8). כנער הוא התמכר לפעילות פוליטית ולתקשורת כתובה (ברוח ובסגנון הזמנים הרחוקים ההם), ובגיל 14 החל לערוך ולהפיץ עלון מקומי בכתב־ידו, "הירחון: עיתון עברי אורגן ציוני". שנה לאחר־מכן הצטרף לתנועת "פועלי ציון" המרקסיסטית שדגלה בסינתיזה של ציונות וסוציאליזם. "ידעתי כי גם את צימאוני לדעת ולתורה לא אשבור עוד בלתי אם יחד זאת אוכל לשרת את תנועת הפועלים היהודית הגואלת והנגאלת כאשר יושת עלי" (עמ' 14). התשוקה ללימודים אקדמיים הוביילה אותו מעיירות רוסיה הלבנה אל פטרבורג, בירת התרבות של האימפריה, ובהמשך נדד לאוניברסיטאות גרמניה.

עליית התודעה הלאומית הפוליטית בקרב המוני יהודים ב"תחום המושב" ונהירת אלפי צעירים וצעירות להיכלי המדע המערביים הניחו תשתית מחקרית־מדעית לעיסוק בתרבות לאומית באורח אקדמי, ובמקביל התפשטה במרחב התרבות היהודי רשת ענפה של תקשורת דפוס והתרחב קהל הנמענים שהיה פתוח לקלוט את מסריו של המחקר הלאומי החדש. שזר היה אחד מאלפי סטודנטים יהודים שואפי־השכלה אקדמית ומבקשי־קידום חברתי וכלכלי שיצאו מרוסיה הצארית בראשית המאה ה-20 ללימודים בכרך הרוסי הגדול והמשיכו דרכם האקדמית מעבר לגבול המערבי של האימפריה. לא מעטים מהגולים להיכלי המדע והמחקר קשרו את זהותם היהודית המזרח־אירופית בהשפעות התרבות המערבית. היו מהם שלמדו בגרמניה, בצרפת ובאיטליה ונהפכו לימים לראשי המדברים בתנועה הלאומית המודרנית. כאלו היו חיים ויצמן, זאב ז'בוטינסקי וזלמן שזר.

בפטרבורג למד הצעיר המרדן ממיר באקדמיה לחכמת ישראל, מוסד פרטי שייסד וניהל הברון דוד גינצבורג. הברון, נצר לשושלת אצולת הממון היהודית באימפריה הרוסית ומזרחן בהכשרתו המדעית, היה פטרון נדיב של "חכמת ישראל". סביב האקדמיה שלו עלתה היוזמה להוציא לאור אנציקלופדיה יהודית בלשון הרוסית ולערוך מיזם מדעי רב־כרכים של כתיבת תולדות העם היהודי. בין רבבות הספרים וכתבי היד הנדירים שגדשו את מדפי ספריית גינצבורג קנה שזר תורה אצל מלומדים מובילים ובהם ההיסטוריונים שמעון דובנוב ומרק וישניצר.

את ראשית דרכו רבת הימים במחקר התנועות המשיחיות, עלייתן המטאורית וקיצן שנחקק לדיראון עולם בזיכרון הקיבוצי היהודי, הוא עשה באקדמיה. שם הכיר ב-1908 את רעייתו לעתיד רחל כצנלסון, בת למשפחה אמידה מבוברויסק שהיתה סטודנטית להיסטוריה במכון האוניברסיטאי לנשים. זו היתה תחילתה של זוגיות מיוסרת שידעה עליות ומורדות, פרידות ארוכות ושיבות כואבות, בגידות ואכזבות, קירבה וניכור. עשרות שנים מאוחר יותר, כשכיהן שזר כנשיא, כתבה ביומנה האשה שהלכה לצידו בדרכי החיים, "אהיה נאמנה לאמת אם אגיד שרק בזמן שזלמן נבחר לתפקיד זה התחלתי להכיר אותו" (עמ' 198).

ב-1912, עם תום הלימודים באקדמיה, נפרדו דרכיהם של זלמן ורחל, היא עלתה לארץ והוא נסע לגרמניה. בשמונה השנים הבאות, ובתוכן ימי מלחמת העולם הראשונה, למד שזר היסטוריה ופילוסופיה בהדרכת חוקרים מובילים בדורם כפרידריך מיינקה, היינריך ריקארט וגיאורג זימל. הוא המשיך בפעילותו הציבורית והעיתונאית, ערך ופירסם מחקרים בתולדות עם ישראל, לימד והרצה. עם רחל בכנרת הוא שמר על קשר מכתבים, שממנו אנו לומדים על מחקריו, עשייתו הפוליטית, אהבותיו ואכזבותיו. החוט המחבר בין משיכתו לדמויות משיחיים־כושלים שנקברו בגולה ומסירותו לבשורת הגאולה הציונית־סוציאליסטית בארץ ישראל עבר בחליפת מכתבים בין גבר לאשה. כך למשל כתב על גלויה מצוירת ששלח לרחל בחורף 1913 מפרנקפורט, "עוד ירדתי לאופנבך הסמוכה לפרנקפורט, מבצרו האחרון של יעקב פראנק ומרכז תלמידיו אחר מותו. את מכתבך מכנרת שלחו לי הנה, לו ידעת כמה חיכיתי לו" (עמ' 42).

השנים שבילה מחוץ לגבולות רוסיה חשפו את הרומנטיקן הלאומי שוחר הקידמה הגדול שהיה בין ה"אוסטיודן" ל"ווסטיודן", והולידו כתיבה ביקורתית על ה"וויסנשאפט" היהודי־גרמני שנועד לערוך לוויה הגונה לתרבות גוססת. הדחף לגשר בין שני אגפי התפוצה האשכנזית היה הבסיס לידידות האמיצה שנקשרה בברלין בינו לגרשם שלום. לפי נתן רוטנשטרייך, "בראשית מאה זו, כאשר חוגים שונים של היהדות הגרמנית... חיפשו אפשרות של מגע תרבותי וספיגה רוחנית מיהדות אירופה המזרחית, הוא היה [שזר] הגשר הזה" (עמ' 47).

אחר פרידה בת שבע שנים עלה שזר לארץ. רחל וזלמן נישאו בבית ההבראה לפועלים בשכונת הבוכרים בירושלים, ולאחר־מכן יצאו לווינה בשליחות "פועלי ציון", שם נולדה בתם היחידה רודה. רודה נולדה עם תסמונת דאון, וההתמודדות הקשה עם מצבה של הבת ליוותה את השניים לאורך שארית חייהם. ב-1924 הם שבו לארץ.

מאז העלייה לארץ המעיט שזר את עיסוקו במחקר ההיסטורי והתמסר לעיתונאות ב"דבר" ולפעילות פוליטית בארץ ובתפוצות במסגרות מפלגתיות ("פועלי ציון", "אחדות העבודה" ובהמשך מפא"י) ולאומיות (הסתדרות העובדים, הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית). ב-1936, בגיל 47, התמנה שזר לעורך הראשי של "דבר", עיתונה של הסתדרות העובדים, ושימש בתפקידו 13 שנים. עיסוקו האינטנסיבי בתקשורת הפוליטית המפלגתית הטביע חותם בעיצוב זן מקומי של עיתונות מפלגתית מזרח־אירופית. "עבדתי בעיתון 25 שנים יום יום, אבל את הגיליון הראשון [1.6.1925] קשה לשכוח, איך ציירתי את תבניתו וסימנתי את המדורים והצעתי להם שמות" (עמ' 107).

כמו בתנועות לאומיות אחרות התמזגו בנשמתו איש הרוח והעסקן הפוליטי ליישות אחת, סוכן תרבות פוליטי. היתה לו יד בעיצוב מדף הספרים של מה שכונה "ארץ ישראל העובדת", וגולת הכותרת של מפעלו כפול־הפנים בתחום התרבות היתה הוצאת "עם עובד", שהוא מונה לעורכה ב-1944. ב"דבר" וב"עם עובד" ראו אור תחת ידיו לאורך חצי יובל שנים יצירותיהם של עשרות סופרים, משוררים ואנשי רוח, ביניהם מרטין בובר, גרשם שלום, ש"י עגנון, חיים הזז ולאה גולדברג. הוא היה האיש שקיבל את נתן אלתרמן למערכת "דבר" לאחר שזה עזב את עבודתו כעורך לילה ב"הארץ". על האסופה הראשונה של שירי "הטור השביעי" אמר שזר בעצם ימי מלחמת העצמאות (2.4.1948), "בימי צער ואבל אלה יש בספר זה צורך מיוחד, כי בו צרורה שירת הדור... רטטים שרטטו בלבנו שבת שבת במשך כל שנות הסער" (עמ' 109).

שזר נבחר ב-1949 לכנסת הראשונה מטעם מפא"י והתמנה לשר החינוך והתרבות הראשון. איש השמאל הציוני שדבק לאורך כל הקריירה הפוליטית שלו בחזון הלאומי־מהפכני־מסורתי הנפיץ שנשא מרוסיה הלבנה לכנסת ישראל לא ניחן ביכולות מנהליות מרשימות ונעדר תכונות של "קילר" פוליטי. הוא צלח לתקופת כהונה קצרה בלבד את המשוכות המפלגתיות שהציבו שותפיו לקואליציה והתפטר מהממשלה. אולם דווקא איש החזון נטול השיניים הפוליטיות היה השר שהנחיל לאזרחי המדינה הצעירה את "חוק לימוד חובה" (תש"ט), הישג פוליטי יוצא־דופן בתנאי ישראל בת השנתיים. במכתב ברכה ששיגר לתלמידי בתי הספר היטיב שזר לבטא את התמזגות שלושת המקורות ההיסטוריים השונים והמנוגדים לכאורה של חזון הגאולה הישראלי, "זכרו, אתם נתבעים להיות ממשיכים. כל ערכו ההיסטורי של מפעל תחייתנו תלוי בכך. למדו נא להחיות בקרבכם את המאור שבשאיפותיו הקדושות וייעודיו הנצחיים... יהא חזון נביאי ישראל חזון חייכם העתידיים. מדינתנו – תקוות האומה, ותקוות המדינה – הנוער... דעו תורת ישראל, הוקירו את הרוח היוצרת של האדם, אהבו את החירות" (עמ' 140).

בזכות העדר תכונות ה"קילר", כך על־פי יקותיאל, הציע לו ראש הממשלה בן גוריון, השועל הפוליטי הוותיק והמנוסה, את כהונת נשיא המדינה לאחר מות יצחק בן־צבי ב-1963, "איני רואה שני חוץ ממך שראוי להיות נשיא, לך יש את כל המעלות וכל החסרונות של בן־צבי. אין אחר" (עמ' 183). אחת התכונות שמנה בן גוריון היתה, "גם בן־צבי וגם אתה אין לכם שונאים בכל המפלגות, ולא יצאתם אף פעם מתחום המפלגה" (שם).

בהיותו בן 74 היה ההיסטוריון־המשורר לנשיא השלישי של מדינת ישראל. שזר כיהן בתפקיד משך שתי קדנציות שבהן השקיע את זמנו ומרצו בקידום התרבות הישראלית, דיבר בשם מדינת ישראל באירועים ממלכתיים בחו"ל ועשה לקירוב מגזרי אוכלוסייה ולהפגת מתחים נושנים בין המחנות הפוליטיים. אירוע היסטורי מכונן שבו נטל חלק חודשים אחדים לאחר בחירתו לנשיא החזיר אותו לשעה קלה לשאלת הגאולה המשיחית. ויכוח בין־דתי נושן בשאלת הציפייה למשיח, שהיו לו השלכות מדיניות על מעמדה הבינלאומי של המדינה הצעירה, צף ועלה אל פני השטח. האפיפיור פאולוס השישי החליט לבקר בארץ אך סירב להצעת שזר לערוך לו קבלת פנים בבירה. הממשלה מחלה על כבודה משיקולים מדיניים ודיפלומטיים וראשי המדינה הטו ריחו עצמם לקבל את פניו במעבר הגבול בין ירדן וישראל, לא הרחק מתל מגידו. האורח נכנס לשטח ישראל כעולה רגל פרטי ולא חלילה כראש מדינת הוותיקן.

הנשיא הטרי, היסטוריון ציוני חוקר משיחיות, ידע את התהום התיאולוגית הפעורה אלפיים שנה בין תורת הגאולה הנוצרית לחזון שיבת ציון היהודית. אף שעשה כמצוות הפוליטיקאים והדיפלומטים וקיבל את פני האב הקדוש הרחק משערי ירושלים של מטה לא מחל שזר על כבוד חזון הגאולה, אך הפעם בגלגולו הציוני־כנעני. הוא "גייר" את ארמגדון למגידו המקראית. הר מגידו (ארמגדון) זכור כמקום בו תעורר הופעתו השנייה של ישו המשיח מלחמת איתנים בין "משיח" ל"אנטי־משיח", בסופה, על־פי הברית החדשה, תכונן "ירושלים החדשה". הנאום שקרא שזר מהכתב זכה לסיקור נרחב בתקשורת העולמית. מיליוני נוצרים שמעו מפיו את בשורת הגאולה הפוליטית־צבאית־חילונית שסימל תל מגידו בעיני אזרחי המדינה הצעירה, "ירדנו אליך מירושלים הבירה, עיר דוד, אל מגידו שבנה המלך שלמה, למען החיש לו את ברכותינו... ארץ זו שלתוכה הוא נכנס עתה, עדה חיה היא... וחידוש קוממיותנו בתוכה כבתחילה – קם ומתחולל".

שזר היה שייך לאסכולה היסטוריוגרפית חוצת גבולות שנולדה במקביל להתעוררות התנועות הלאומיות המודרניות בעת החדשה, היסטוריוגרפיה לאומית. היסטוריונים של אומות במרכז ומזרח־אירופה נטלו חלק בהקמת תנועות פוליטיות לשחרור לאומי ועמדו בראש מדינות לאום חדשות שקמו עם התפרקותן של האימפריות הגדולות תוך שהם עוסקים במחקר וכותבים את ההיסטוריה של הלאום. חייו ויצירתו של מיכאלו הרושבסקי (1866–1934), ההיסטוריון הגדול של אוקראינה, דומים למדי לביוגרפיה הפוליטית והמדעית של שזר.

ההיסטוריוגרפיה הלאומית שלנו נולדה ופרחה בעיצומו של מפעל בניין אומה. פעילים ציונים מובילים שנמנו עם מחנות פוליטיים שונים עסקו במחקר היסטורי. יצחק בן־צבי (1884–1963), חוקר היישוב היהודי הטרום־ציוני וקהילות אגן הים התיכון, מילא תפקיד מרכזי בעיצוב השיח התרבותי העברי ברוח תנועת העבודה הציונית. יוסף קלוזנר (1874–1958), שכתב את ההיסטוריה של ימי הבית השני ברוח הלאומיות המודרנית, ובן ציון נתניהו (1910–2012), חוקר יהדות ספרד, שימשו מקור השראה אידיאולוגית לימין הציוני החילוני.

שזר ראה את עצמו היסטוריון לאומי נושא שליחות. הוא לא נרתע מהניגוד בין אג'נדה פוליטית למחקר ביקורתי. לדבריו (1942), "היסטוריון עברי איננו אקדמאי שלֵו, הבורח לו משאון דורו למי מנוחות של ימים עברו... את דבר הכרת האומה בשלמותה יצרה ההיסטוריוגרפיה היהודית מחדש. ההיסטוריונים היהודים של המאה היו נושאי להט החיפושים בין מחדשי חיים: סערת הדור שלחה אותם למרחקי הזמן לפענח נסתרות גורל עמם, ולאור חיפושיהם ותגליותיהם ערכו לוחמי הדור את קרבותיהם. ברית מלח כרותה בין תנועת התקופה ובין שליחות ההיסטוריוגרפים". גם אנשי "האסכולה הירושלמית" ראו בו אחד משלהם. כדברים שהקדים בן ציון דינור לקובץ מחקרים שלו, "כבוד הנשיא שייך לאותו מטה קטן של חכמים, המכירים מתוך תחושה פנימית וכשר נפשי את ה'ראשיות' של הזומנים שבהם מתהווים שינויי מעמד ופעולות התחדשות בעם ובחברה... ומראשית הופעתו כאיש של פעילות ציבורית – ציונית וסוציאליסטית – והוא עדיין צעיר מאוד – לא נלאה מלהזעיק את העם בקריאה 'עורה ישראל, למה תישן'".

כתנועה מודרניסטית מובהקת הציעה הלאומיות קריאה חדשה של העבר, הבנה מהפכנית של המורשת התרבותית (ובתוכה הדת) ותמורה ביחס לזמן ולמקום. ברוח זאת הגה שזר וביצע מיזם נועז של קריאה מודרנית בתולדות השבתאות. שלא כאנשי "חכמת ישראל" שקדמו לו, הוא ראה בתנועה השבתאית "תנועה עממית" אשר "מלב העם יצאו נושאיה ומתוך תוכה של האומה ינקה" (עמ' 71). המהפכן הציוני נשבה בקסם שבתי צבי. אכן, המשיח הכזיב ומאמיניו סטו מהדרך, אך לא באשמת הרעיון. התנועה העממית הבינלאומית הגדולה כשלה משום שלא בשלו התנאים ההיסטוריים למימוש מדיני של האנרגיה הלאומית. זמנם של תנאים היסטוריים מתאימים הגיע רק במאה ה-19.

ההיסטוריון הלאומי קיבל על עצמו להנחות את הזרמים הנסתרים שהזינו את המשיחים שהכזיבו למסלול ההיסטורי הנכון, המסלול הפוליטי הציוני־סוציאליסטי. האם שזר ראה עצמו כסורפה ושופרה של תנועה חדשה, הציונות הסוציאליסטית, שכמו השבתאות בשעתה עוררה "שאיפה עצומה לגאולה שלמה ולמהפכה עיקרית בפנימיותה של נשמת האומה" (עמ' 70)?

דברים רבים שחושפת הביוגרפיה ב"שני עולמות" נראים מרוחקים מהמציאות הפוליטית ומנותקים מהסביבה התרבותית בשלהי קיץ 2025. תמורות חברתיות מהירות התחוללו בארץ, תהפוכות עברו על ערוצי התקשורת, "שמאל", "ימין", "ציונות", "תרבות יהודית", "עברית", מלות מפתח בסיפור חייו של זלמן שזר שינו משמעותן ויש שהתנתקו לחלוטין מהקשריהן. לשונו הארכאית של שזר אינה מובנת לרבים וסגנונו הנמלץ זר לאלימות המילולית של היום. ועדיין, הספר משדר מסרים אקטואליים חריפים. השוו בין עמידתו האיתנה של שזר (אמנם לא תמיד) על דעותיו מול קו המפלגה להתנהלותם הכנועה של שרים, ח"כים ומנכ"לים בשנים האחרונות.

שזר, עורך "דבר", כלי התקשורת המשפיע ביותר של תנועת העבודה הציונית, לא היסס לקונן בעיתונו על מותו בטרם־עת של ז'בוטינסקי, אויב פוליטי מר, חד־לשון ושנון־עט. ב-5.7.1940 הוא פירסם בעמוד הראשון הספד בשם "הכינור שנופץ". "גם אם רבות השביע מרורים בשנים האחרונות את הציונות, את מחולליה ומגשימיה", כתב, "לא יאפילו כל אלה על ימי הזוהר שלו, החרותים לעד על לוחות דברי ימי תחייתנו. ובהגיע זה עתה הבשורה המרה כי נדם לבו לעד, עלתה דמותו כולה, על זיו ראשיתה והסתערות נעוריו וקסם דברו הכובש ואומץ מלחמתו הגאה, ותובלט מאד האבדה אשר לעם כולו" (עמ' 114). אמירה אמיצה של היסטוריון לאומי ולא ציטוט שהעתיק עסקן כנוע מדף מסרים מפלגתי.

שזר האמין במה שכתב. הוא לא חשש לגלות ברבים את עמדתו, ממש כשם שלא נרתע מפרסום ביקורת חריפה על עמדתם ה"אנטי־שבתאית" של מלומדים מובילים. "המאמר עורר סערה בתנועת העבודה", כותב יקותיאל, "דרשו ממנו לחזור בו. שזר, לא זו בלבד שלא חזר בו. אלא ביום השלושים פי־רסם מאמר הספד מקיף שבו עמד באריכות על תרומתו הייחודית של ז'בוטינסקי לתנועה הציונית" (עמ' 115).

לנוכח השבר הדתי־אמוני הנוכחי במחנה האורתודוקסי־ציוני נשמעים אקטואליים דבריו האמיצים של שזר בגנות פעולות טרור של יהודים. הוא מחה נגד מעשי רצח שבוצעו כביכול בשם תורת ישראל בימי המרד הערבי (מאורעות תרצ"ו). איתן בדבקותו בערכי היהדות ובלא שמץ של התבטלות הוא לא היסס לגנות את תמיכת "המזרחי" בפעולות טרור יהודי. בוועד הפועל הציוני זעק, "אין כאן לא שירות לדת, לא לאמת ולא למהותה המוסרית. אנו צריכים להגיד: 'בדרכי 'לא תחיה כל נשמה, בארץ ישראל לא נלך', ונדרוש מהמזרחי דברים ברורים. כשהוא אומר שרצונו לבנות את ארץ ישראל על יסוד הדת, חשבתי שזה כולל 'לא תרצח'" (עמ' 113). בעת שכתבתי שורות אלה נפלו עיני על מודעה במוסף "הארץ" (5.9.25) מטעם "השמאל האמוני" הקוראת: "לשחרור החטופים, להצלת חפים מפשע בעזה... קול יהודי־אמוני נאמן לעקרכי התורה והמסורת היהודית".

סיפורי חייו של הציוני הסוציאליסט שנותר חסיד חב"ד בעמקי נשמתו וחזר והתקרב לדת באחרית ימיו חושפים מקטעים נשכחים מסבך השורשים של המלכוד המשיחי האוחז בגרונה של החברה הישראלית. אלו סיפורים של הכלה דיאלקטית שעיקרם קבלת מרותם של שני "משיחים". שזר הכיל בנשמתו הן את המשיח של המאמין הדתי והן את המשיח של המהפכן הפוליטי. פרקי הרומנים הסוערים שניהל שזר במקביל עם המשיחיות החילונית ברוח הנאורות האירופית הרדיקלית ועם המשיחיות הדתית של המיסטיקה היהודית מעידים כי בניגוד לדימוי הרווח היום לא היתה הברית בין הציונות הדתית לציונות החילונית אך הסדר מהשפה ולחוץ. הסדר קואליציוני לצרכים פרגמטיים אכן חיבר שנים רבות בין מפא"י למפד"ל, אולם היה שם משהו עמוק יותר, משהו שהחזיק מעמד (כנגד כל הלחצים מצד פוליטיקאים חרדים שקראו להיבדל מעדת הכופרים הציונים).

הברית שרדה עשרות שנים עד שאנשי הקצוות במחנה הדתי־לאומי תפסו את הפיקוד על ההתנהלות הפוליטית והניחו לכוחות ההרס הגלומים ברעיון המשיחי עתיק היומין לפרוץ שוב אל פני השטח. בנאום שנשא במרכז מפא"י בחורף 1958 הצהיר ח"כ שזר, "אנו יהודים ובפנימיות היהדות יש איחוד של עם ישראל עם דת ישראל. אני חושב כך. אנו כולנו חושבים כך. כך נדמה לי חושבת מפלגת פועלי ארץ־ישראל. על כל פנים כך גודלתי במפלגת פועלי ארץ־ישראל" (עמ' 103).

גרשם שלום, ציוני ליברלי בהשקפת עולמו, הסתייג מה"ציוניזציה" לכאורה שערך שזר במחקרי השבתאות המוקדמים שלו. הוא התריע מפני סכנת ההרס הצפויה מפוליטיזציה של הרעיון המשיחי. פחדיו של חוקר הקבלה הוותיק רודפים אותנו עד היום. דוד אוחנה כותב על מופע עכשווי של התפרצות הר הגעש הגאולי בספרו החדש "המנדרינים של ירושלים", "האש המשיחית בערה בהם... בבקשם לחרוג ממגדל השן חתרו לבנות מגדל שראשו בשמי המשיחיות ורגליו מתבוססות בביצה של התיאולוגיה הפוליטית".

ההיסטוריון הלאומי שזר הכיר היטב את פוטנציאל ההרס ממחקריו בתולדות משיח השקר יעקב פראנק. שזר, הפוליטיקאי שנטה לחסידות, השכיל למזער את עוצמת ההתנגשות בין נאורות למיסטיקה ולהנמיך את להבות שתי הגאולות המשיחיות ברוח תורת הקבלה שהביא ממחוזות חב"ד וגם בכלי הדיאלקטיקה ההגליאנית ובסגנון הרומנטיקה הלאומית האירופית מהמאה ה-19 שרכש בשנות לימודיו בגרמניה. האם יעלה בידינו להנמיך את האש בדור שלא ידע את א"ד גורדון וברל כצנלסון ולא הכיר את זלמן שזר?

זלמן שזר נוסע ברחובות ירושלים אחרי השבעתו לנשיא, 1963 צילום: דוד חריס